

Євген Куценко

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПОДІЛ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються особливості соціополітичного поділу політичного простору сучасної України. Досліджено електоральні «розломи» в українському суспільстві. Проаналізовано географічні, історичні, етнолінгвістичні, релігійні, економічні та політичні чинники, що впливають на голосування виборців.

Ключові слова: політичний простір, електоральні «розломи», вибори, чинники голосування.

Yevhen Kutsenko. The social and political divisions of political space of modern Ukraine: regional dimension. The article is about social and political divisions of political space of modern Ukraine. Electoral «faults» in Ukrainian society are investigated. In the research levels geographical, historical, ethnolinguistic, religious, economic and political reasons of voting are analyzed.

Key words: *political space, electoral «faults», elections, reasons of voting.*

Під регіональними особливостями соціополітичного поділу політичного простору ми розуміємо відмінності між групами людей, які склалися за територіальною ознакою і є базою для наступної політичної інституалізації. Такий тип поділів має декілька форм виявів: регіональні та центр-периферія.

Характерною ознакою соціополітичного поділу на територіальній основі є наявність регіональних партій або загальнонаціональних партій, які вибрані в більшості представниками одного регіону і у своїй діяльності відстоюють його інтереси. До причин піднесення регіональних партій А. Романюк відносить, поперше, наявність певної правової непорядкованості відносин між центром і регіоном, незалежно від того, які питання покладено в основу – економіка, розвиток національної мови, релігії, культури. По-друге, сучасне піднесення регіональних питань є певною реакцією на зростання повноважень наднаціональних європейських інститутів, коли національні державні органи змушені були передавати до Страсбурга частину своїх повноважень. Часто територіальна основа соціополітичного поділу підсилюється етнічними та релігійними поділами [6, 114].

Водночас територіальний чинник може набувати самостійного значення, коли державна влада стає непропорційно поділеною між групами еліт, які представляють різні території країни, або коли існують суттєві відмінності у соціально-економічному та культурному розвитку окремих територій країни.

Р. Туровський визначає географічні чинники, які впливають на голосування і виділяє чотири базові географічні ефекти голосування [1, с. 5]:

1) *ефект друзів і сусідів*. Кандидат отримує додаткові голоси на батьківщині чи в районах, з якими так чи інакше пов'язаний його життєвий шлях.

2) *проблемне голосування*, коли кандидат чи партія отримує додаткові голоси в тих районах, де підняті ним проблеми особливо актуальні.

3) *ефект виборчої кампанії*. Грунтується на територіальних відмінностях в інтенсивності та ефективності ведення кампанії, що має свій електорально-географічний результат. Існують такі партії, які можуть провести дві-три регіональні кампанії, але не здатні конкурувати з потужними партіями на всіх регіональних виборах.

4) *ефект сусідства*. Популярність визначеної політичної сили може посилюватися за рахунок ефекту мультиплікатора в компактних соціальних групах і поширюватися від однієї соціальної групи до іншої.

Щодо особливостей поділу сучасного політичного (насамперед, електорального) простору України, то, на думку В. Фесенка, він чітко окреслився у різних електоральних вподобаннях мешканців Сходу і Заходу України [2, с. 10].

Як зазначає український дослідник П. Кір'яков, у російських аналітичних розробках усе виразніше простежується намагання протиставити дві політичні культури, які нібито склалися в Україні, а саме «самостійницьку» західну та «малоросійську» східну. Відтак робиться спроба довести, що рубіж Східної (Центральної) Європи проходить по самій Україні, а тому орієнтація на «західну» геополітичну доктрину загрожує цілісності української держави [3, с. 45].

А. Марчуков вважає, що цивілізаційний розлом в українському суспільстві проходить не просто за територіальним принципом. Він є, скоріше, «розломом» у світогляді, де «Схід» уособлює собою радянську, «православно-слов'янську» свідомість, а «Захід» – національну українську свідомість і національні українські цінності [4, с. 48].

Електоральні «розколи» в українському суспільстві не виникають самі по собі. Вони виникають на основі суттєвих ціннісних та інших відмінностей, які існують між україномовними і російськомовними регіонами.

Слід відзначити, що поняття «розкол» і «розбіжності» відрізняються. Поняття «політичний розкол» доцільно використовувати лише тоді, коли виникає розкол політичної еліти, з'являються впливові сепаратистські рухи, виникає загроза територіальній цілісності країни. В умовах України коректніше говорити про наявність суттєвих політичних розбіжностей між регіонами, ніж про політичний розкол країни як базову характеристику сучасного українського суспільства. Акцентування уваги в суспільних дискусіях саме на політичному розколі країни сприяє його закріпленню і відтворенню, працює на так звану концепцію «двох Україн», яка широко використовується в Росії [5].

Соціополітичний поділ політичного простору держави напряму пов'язаний із регіональними ідентичностями – набором об'єктивних та стійких ознак, з якими асоціюють себе мешканці конкретного регіону. Як свідчать дані соціологічного опитування, проведеного центром Разумкова в квітні 2012 року, 47,4 % українських громадян визнають наявність розколу за регіональною ознакою [6, с. 25]. Проте регіональна диференціація в Україні набагато складніша, ніж стереотипізований поділ на західну та східну Україну. Адже неможливо не брати до уваги існування таких регіонів, як Центр та Південь, які характеризуються і спільними, і відмінними рисами із Заходом та Сходом, а Центр має величезний потенціал консолідації й синтезу регіонального розмаїття України. До того ж і Схід, і Захід також регіонально диференціюються, наприклад, на Заході вирізняють ще чотири субрегіони – Галичина, Волинь, Закарпаття та Буковина. Все ж регіональні ідентичності Західної та Східної України найбільш акцентовані, знакові в масовій свідомості, ЗМІ, політичному дискурсі, науковій літературі й найбільше впливають на суспільно-політичні процеси в сучасній Україні.

Водночас слід наголосити, що більшість науковців сходяться на тому, що Україна складається з чотирьох субрегіонів з різною історичною традицією, різними типами політичної культури і специфічною електоральною свідомістю [7, с. 84]:

- *Західний регіон*: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області;

- *Центральний регіон*: Київ, Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області;

- *Східний регіон*: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області;

- *Південний регіон*: Одеська, Миколаївська, Херсонська області та АР Крим.

За національно-патріотичною та мовною складовою в Україні можна виділити два ідеологічних полюси:

- *Західний* (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська область), який характеризуються абсолютним домінуванням українського і україномовного населення, націонал-демократичних і націоналістичних ідеологічних орієнтацій;

- *Східний* (Донецька, Луганська область, АР Крим) – переважно індустріальні регіони, з домінуванням російського і російськомовного населення, проросійських, етатистських політичних і економічних ідеологічних орієнтацій.

Причинами таких ідейно-ціннісних відмінностей можна назвати:

1) історичний чинник: розвиток українського суспільства в межах різних держав;

2) етнологістичний чинник: етнокультурна, мовна гетерогенність українського суспільства;

3) релігійний чинник: конфесійна гетерогенність;

4) економічний чинник: суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України;

5) зовнішньополітичний чинник: зовнішньополітичні орієнтації регіонів, питання НАТО;

6) інформаційний чинник: несформованість в Україні єдиного інформаційного простору;

7) політичний чинник: суттєві розбіжності політичної культури між регіонами України, використання суттєвих міжрегіональних розбіжностей у політичних та виборчих технологіях.

Детальніше розглянемо кожну групу чинників, що сприяли встановленню соціополітичного поділу політичного простору за територіальною ознакою в Україні.

Історичний чинник

Україні як пострадянській державі після розпаду СРСР у спадок залишилися чітко окреслена неоднорідність політичного простору. На зміну однопартійній гомогенності прийшла багатоманітність партій і рухів. Така мозаїка політичного поля зумовлена відмінностями в електоральних преференціях жителів різних регіонів.

Складне історичне минуле України детермінувало появу регіонального «розлому» по лінії «Схід-Захід». Західний регіон належав до європейської цивілізації та католицької (греко-католицької) традиції християнства, а східний – до євразійської цивілізації та православного християнства.

Відтак географічне і геополітичне становище українських земель зумовили формування української спільноти на межі цивілізацій, перетині православно-візантійської та католицької традицій – на культурному пограниччі. Різний історичний досвід, почуття й переживання, закріплені в історичній пам'яті, архетипах і міфах, зумовили інші параметри розмежування – ментальність, цінності, політичну культуру.

Етнолінгвістичний чинник

Різна основа західноукраїнської і східноукраїнської ідентичностей зумовила один з важливих параметрів розмежування між Сходом та Заходом – мовний. Історично Захід України формувався як переважно україномовна спільнота, Схід – російськомовна. Наслідком є існування таких ідентичностей, як «російськомовні» та «українськомовні», що накладаються на інші параметри регіональної диференціації.

Українське суспільство в мовному питанні має досить складну структуру й складається як з монолінгвістичного населення, серед якого представлено україномовне та російськомовне, так і з білінгвістичного та носіїв суржику. Виділяються два переважно україномовних регіони: Захід і Центр країни, і два переважно російськомовних регіони – Південь і Схід.

У деяких регіонах знову ж у зв'язку з мозаїчним історичним формуванням території проживають також компактні, але набагато менші групи носіїв угорської, молдавської, румунської, польської,

кримсько-татарської та інших мов. Крім того, у неформальному спілкуванні в Закарпатті використовують, в основному, місцеві говори (русинську мову).

Релігійний чинник

Домінуючою в Україні є православна церква. Але після 1991 р. керівництво незалежної України підтримувало процес створення автокефальної Церкви й перенесення Центру церковної влади з Москви до Києва. Відбувся свого роду розкол православної церкви на УПЦ, що залишилася в юрисдикції Московського Патріархату, і УПЦ (КП – Київського Патріархату), що оголосила про самостійність. Зустрічається також іудаїзм й іслам (останній особливо серед кримських татар).

Регіонально зберігається і конфесійне розмежування: більший вплив католицької (Української Греко-Католицької) або Української Православної церкви Київської Патріархату й Автокефальної Церкви на Заході, і вагомий вплив Православної Церкви Російського Патріархату на Сході та Півдні, що взаємо детермінується російським політичним і культурним впливом у цих регіонах.

Глобальним трендом останнього десятиліття став процес активного збільшення прихожан нетрадиційних церков. Так, на думку директора Релігійно-інформаційної служби України Т. Антошевського, парафіянами таких церков називають себе близько 2 млн. українців, серед яких абсолютна більшість належить до різних течій неохристиянства. Прикметно, що найбільш активно розвиток цих церков відбувається у східних регіонах, де частка неохристиянських громад становить 36%, тоді як у центральних – 28%, а в західній частині країни – трохи більше 20% [9].

Економічний чинник

Цивілізаційні за своїм походженням ознаки розмежування наклалися на економічне розмежування великих регіонів України. Схід України історично розвивався як промисловий, індустріальний регіон, в якому зосереджено понад половину виробництва промислової продукції, зокрема металургійної, хімічної, машинобудівної, вугледобувної тощо.

На Заході більше розвинуті сільське господарство, сфера послуг, дрібне підприємництво, а також деякі високотехнологічні галузі. Утім східні області, суттєво поповнюючи загальноукраїнський бюджет, отримують з нього значні дотації та інвестиції, оскільки виробництво енергомістке, екологічно шкідливе і характеризується зношуваністю обладнання. За період незалежності склалася диспропорція у структурі народного господарства, його фінансуванні, що також розмежує на Схід та Захід.

Найбільш розвинені в економічну плані регіони – Донбас (Донецька і Луганська області), Придніпров'я (Дніпропетровська і Запорізька області), а також міста Київ, Харків, Одеса і Львів.

В Україні структура економіки така, що, у порівнянні з іншими країнами (наприклад, з Польщею), існує незначна частка і роль в економіці дрібного та середнього бізнесу й величезна роль великого бізнесу. Великий бізнес відіграє значну роль не тільки в економіці, але й у політиці країни. Для країни характерно глибоке взаємопроникнення економічної й політичної сфери суспільства.

Зовнішньополітичний чинник

У рамках шкали «Захід – Схід» можна виділити ще одну складову – зовнішньополітичні орієнтації регіонів. Так, Схід традиційно підтримує політику дружніх відносин з Росією й негативно ставиться до вступу в НАТО, схиляється до членства в Митному Союзі. Захід України у свою чергу підтримує вступ країни в НАТО, виступає за максимальне віддалення від Росії та зближення з країнами Європи й США. Однак такий територіальний розкол країни значною мірою є умовним. Крім того, спостерігається зростання впливу ЄС, що пов'язане із прагненням країни в європейський простір.

Крім найважливішого чинника – цін на енергоносії та прагнень здобути контроль над газотранспортною системою України, Росія ще й активно присутня в економічному просторі країни. Російський бізнес прийшов у країну ще на початку 2000-х років, коли президент Кучма мав потребу в підтримці Росії на тлі кризи політичної легітимності та внутрішньої нестабільності. Тоді в країну прийшли такі компанії, як Сибірський алюміній, Татнафта, ТНК, Лукойл.

Внутрішньополітичний чинник

На думку Р. Хербута, «стабільний стан поляризації політичної спільноти простежується тоді, коли в її межах певні суспільні групи надають підтримку конкретним політичним напрямам або політичним структурам, які є представниками цих напрямів, тоді як інші суспільні групи підтримують опозиційні напрями політики або репрезентують їхні політичні партії» [5, с. 145].

Прослідковуючи еволюцію електоральних переваг жителів різних регіонів України, слід відзначити, що ключовими чинниками соціополітичного поділу політичного простору держави у 1991 – 2012 роках. були розколи: «комунізм – націоналізм (націонал-демократизм)» (до 2002 р.), «ліві-праві ідеології» (з 2002 р.), що проявляється у географічному зрізі «Схід-Захід», а також чинник підтримки правлячої політичної еліти чи опозиції.

Під час президентських і парламентських виборів ці розколи виглядали так (червоним кольором виділені переможці виборчих кампаній):

Таблиця 1

**Поділи електорального простору України
під час виборчих кампаній**

Періодизація виборів	Тип виборів			
	Президентські вибори		Парламентські вибори	
	<i>Підтримка у регіонах</i>			
	Схід	Захід	Схід	Захід
1991 р.	Л. Кравчук	В. Чорновіл		
1994 р.	Л. Кучма	Л. Кравчук	КПУ, СПУ	НРУ, -----
1998 р.			КПУ, СПУ, СДПУ(о)	НРУ, Національний Фронт
1999 р.	П. Симоненко	Л. Кучма		
2002 р.			«За ЄдУ», КПУ, СДПУ(о)	«Наша Україна», БЮТ, СПУ
2004 р.	В. Янукович	В. Ющенко		

Продовження табл. 1

2006 р.			Партія регіонів, КПУ	БЮТ, НУ, СПУ
2007 р.			Партія регіонів, КПУ	БЮТ, НУ-НС, Блок Литвина
2010 р.	В. Янукович	Ю.Тимошенко		
2012 р.			Партія регіонів, КПУ	БЮТ, «СВОБОДА» «УДАР»

На думку О. Кнутсена та І. Скарброуга, про наявність соціо-політичного поділу країни можемо говорити лише тоді, коли означений зв'язок є тривалим у часі, мінімум дві виборчі кампанії [8, с. 535]. Як видно із таблиці 1., такий зв'язок в Україні яскраво простежується в усіх електоральних циклах.

Можна зробити висновок, що запорукою перемоги політичної сили, чи її представника – кандидата в Президенти України є його підтримка виборцями регіону «Схід». Підтвердженням цього – є перемога у 3 із 5 президентських кампаніях представника «Сходу» (Л. Кравчук у 1991 р., Л. Кучма у 1994 р. та В. Янукович у 2010 р.), а також перемога у 4 із 6 парламентських кампаніях «східних» партій (у 1994 р. – КПУ, СПУ; у 1998 р. – КПУ, СПУ і СДПУ(о); у 2002 р. – Блок «За ЄдУ», КПУ, СДПУ(о), у 2012 р. – Партія регіонів та КПУ). Винятками були вибори Президента України 1999 та 2004 рр., а також парламентські вибори 2006 та 2007 рр. Так, на думку більшості політологів II тур виборів Президента України у 1999 р. був суто технічним – політехнологам Л. Кучми вдалося домогтися того, щоб у II тур потрапив саме П. Симоненко, якого більшість виборців не бажало бачити на посаді глави держави.

Щодо виборів Президента України 2004 р., а також парламентських кампаній 2006 та 2007 рр., то у них корекцію результатів не на користь «Східного» регіону зробили виборці із регіону «Центр», яких завдяки успішним виборчим технологіям вдалося переконати не голосувати в унісон із виборцями зі «Сходу».

Таким чином, як свідчать досліджені нами історичний, економічний, етнолінгвістичний, релігійний, політичний чинники, в Україні сформувався яскравий соціально-політичний поділ політичного простору на територіальній (регіональній) основі, що відображається в кардинально різних електоральних перевагах жителів східних та західних областей України, інституалізація політичних партій, які орієнтуються на свій (західний/східний) електорат протягом усіх виборчих кампаній в період незалежності України.

1. Гальчинський А. Схід-Захід: небезпечне передвиборче протистояння. <http://www.niss.gov.ua/Evointeg/den29092004.htm>.

2. Фесенко В. Від політичного роз'єднання до стратегії інтеграції українського суспільства. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/club_ua_full.php?m_id=9058

3. Шульга М. Цивілізаційна рубіжність України у дзеркалі російської науки // Політичний менеджмент, 2008 р., № 2(29) <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=79&c=1908>.

4. Бекешкіна І. Е. Партійні ідентифікації та партійні переваги як характеристики політичної свідомості І.Е. Бекешкіна // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 5. – К: Іс НАНУ, 2001. – с. 41-56.

5. Фесенко В. Від політичного роз'єднання до стратегії інтеграції українського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/club_ua_full.php?m_id=9058.

6. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія. Анатолій Семенович Романюк. – Львів: – Вид-во Львівського ун-ту ім. І. Франка, 2007. – 391 с.

7. Буркут І. Вибочі технології: регіональний досвід / І.Г. Беркут, О.В., Колесников. – Чернівці: Букрек, 2009. – 240 с.

8. Куц Г. М. Концептуалізація політичного простору: проблема визначеності / Г. М. Куц // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 43 (1). – С. 530-537.

9. Матлак Ю. Хрестовий підхід. Нові християнські церкви завойовують прихильність все більшої кількості українців. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/journal/1576508-korrespondent-hrestovij-pidhid-novi-hristiyanski-cerkvi-zavojovuyut-prihilst-nist-vse-bilshoyi-kilk>